

Otter in oevermilieu.
Foto Roel Hoeve

HERSTELPLAN OTTERLEEFGEBIED

De otter: van uitsterven tot herintroductie

In 1988 werd de otter voor Nederland als uitgestorven verklaard. Prompt werd het ‘Soortbeschermingsplan Otter’, op het Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij in voorbereiding, omgedoopt tot het ‘Herstelplan Leefgebieden Otter’. Dit Herstelplan was een bouwsteen voor het Natuurbeleidsplan. In dezelfde periode verschenen andere grote rijksnota’s op het gebied van water, milieu en verkeer, waarin vele elementen voor verbetering van otterleefgebied verwerkt waren. Calutra, de otter- en beverwerkgroep van de Zoogdiervereniging, riep 2021 uit tot het ‘Jaar van de Otter’ ter viering van een herstelde levensvatbare populatie otters. In dit artikel een terugblik: wat was de aanleiding tot het opstellen van het Herstelplan, welke maatregelen hebben de betrokken overheden en organisaties tezamen genomen en hoe is op basis daarvan besloten de otter in 2002 te herintroduceren?

TEKST HANS BEKKER, CHRIS KALDEN EN JUST WALTER

Voor U ligt het Herstelplan leefgebieden Otter onder de titel: ‘De Otter in Perspectief; een Perspectief voor de Otter’¹. Tegelijkertijd geef ik daarmee de kern van dit actieplan weer.’ Aldus toenmalig minister van Landbouw en Visserij, Gerrit Braks, in juli 1989 in het voorwoord. Dit herstelplan richt zich op

leefgebied, en gaat dus niet alleen om de otter, maar om de otter als representant van het zoetwater- en oevermilieu.

Verspreidingskaartjes van omstreeks 1900 en 1945 laten een dramatische achteruitgang in aantallen otters in Nederland zien. Na de Tweede Wereldoorlog nam door ver-

bod op de jacht (1942) de populatie weer toe, om daarna tot halverwege de jaren tachtig af te glijden tot een niet-levensvatbare populatie. Alomvattende oorzaak was de dramatische achteruitgang van de omvang en kwaliteit van het leefgebied. De noodklok werd geluid in twee rapporten: ‘Nederland Otterland’ van Vereniging

Das en Boom (1983)² en in 'De Otter bliuwt in wrotter' (1988)³ van 't Fryske Gea en Stichting Otterstation Nederland. In 1988 werd een otter doodgereden op de A7 bij de Langweerder Wielen. Dit was wellicht de laatste otter in Nederland. Zijn verdwijnen is een signaal van de ernstige aantasting van het milieu en onze natuur.

ACHTERUITGANG LEEFGEBIED

Goede otterhabitat omvat voldoende, schoon en visrijk water met daar omheen dekking en rust. Tijdens het beoordelen van de geschiktheid van de diverse otterleefgebieden, zette Veer (1987)⁴ de vele knelpunten op een rij: versnipperde stukjes oever; intensivering oeveronderhoud; ontwatering en onnatuurlijk lage waterstanden; ontbreken van dekkinggevend vegetatie; harde oeverbescherming waardoor oevers van meters breed werden versmald tot enkele centimeters.

Uit verschillende andere studies kwam naar voren dat de waterkwaliteit, basis voor de otter en zijn voedsel, slecht was: sterk eutroof met veel toxische stoffen. Gevolg: onvoldoende voedsel dat voorts vaak giftig was. Polychloorbifenylen (pcb's) hoopten zich via vis op in de otter.^{5,6} Uit onderzoek bij Amerikaanse nerts werd door vergelijkbare ophoping afnemende voortplanting geconstateerd.⁵

Daarnaast vormde het zich uitbreidende en sterk verdichte wegennet een bedreiging (verkeersslachtoffers) en versterkten stuwen, sluizen en gemalen isolatie van de overgebleven otters. Ook was sprake van het verdrinken in visuiken. Kortom, allemaal oorzaken leidend tot het uitsterven van de otter. Dezelfde bedreigingen speelden in andere Europese (buur)landen, waar ook de noodklok werd geluid.^{6,7}

PLAN VOOR HERSTEL

De sterke achteruitgang van het leefgebied tegengaan vroeg om een actief samenhangend en doortastend nationaal beleid. Het 'Herstelplan leefgebieden Otter' drong aan op een scala aan verbeteringen: gezonde waterkwaliteit met een gevarieerde visstand, voldoende rustige en dekking biedende leefgebieden en veilige, aaneengesloten trekroutes als leefgebied en verbinding tussen (toekomstige) deelpopulaties.¹ Voor dit samenhangende beleid was betrokkenheid nodig van vele overheden

en organisaties met hun verantwoordelijkheden en verplichtingen voor de te treffen maatregelen.

NATIONALE KADERS

In 1990 bracht het Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij het Natuurbeleidsplan⁸ uit, met daarin het sterk vernieuwende concept van de Ecologische Hoofdstructuur. Deze landsdekkende structuur op rijksniveau kon alleen gerealiseerd worden als andere ministeries, andere overheden en diverse maatschappelijke organisaties hun instrumenten daarop zouden afstemmen. Dat gebeurde op rijksniveau in drie min of meer gelijktijdig gepresenteerde rijksnota's. Het Ministerie van Volksgezondheid, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer kwam met het Nationaal Milieubeleidsplan⁹ en het Ministerie van Verkeer en Waterstaat met de Derde Nota Waterhuishouding¹⁰ en het Tweede Structuurschema Verkeer-en Vervoer.¹¹ Deze laatste drie nota's beschreven bestaand en nieuw beleid en instrumenten gericht op eigen doelen. Realisatie van deze doelen moesten echter ook bijdragen aan de uitvoering van het Natuurbeleidsplan.

In het Nationaal Milieubeleidsplan werd uitgegaan van duurzame instandhouding van een milieu-hygiënische basiskwali-

teit. Het milieubeleid, van oudsher vooral gericht op de leefomgeving van de mens, werd nu aangescherpt voor de basiskwaliteit van het natuurlijk milieu en daarmee gericht op de daarvan afhankelijke dier- en plantensoorten.

De Derde Nota Waterhuishouding verwoordde een sterke voortzetting van de kwalitatieve verbetering van het watermilieu; minder eutroof en minder belasting met giftige stoffen. Uitvoering daarvan vroeg opname in waterhuishoudingsplannen van Rijk, provincies en waterschappen. Aanvullend was dat voor waardevolle waterecosystemen specifieke maatregelen werden benoemd met de otter als gidssoort. Zo kwam er, behalve voor waterkwaliteit, ook aandacht voor de inrichting van wateren, de verbinding tussen wateren en het zuinig gebruik van goed ecosysteem-gebonden water.

Het Tweede Structuurschema Verkeer en Vervoer vermeldde voor het eerst het tegengaan van versnippering van natuur en landschap door infrastructuur. Dit zou moeten gebeuren door nieuwe versnippering te vermijden, te mitigeren en/of te compenseren en zelfs door bestaande versnippering te verminderen. Speciaal aandacht kreeg versnippering door wegen gelegd in de Ecologische Hoofdstructuur.

▲ Bepalende documenten bij de herinstructie van de otter. Foto Hans Bekker

▲ Otterpassage onder Veneweg. Foto Roel Hoeve

In het Natuurbeleidsplan werden zelfs al knelpunten in de infrastructuur aangegeven waar ottertunnels als mitigerende maatregel nodig zouden zijn. Vele notoire knelpunten voor de otter stonden daarin toen reeds vermeld.

MIDDEN JAREN 90: UITWERKEN BELEID TOT HERINTRODUCTIE

Voor uitvoering van genoemd beleid – de planning, financiering, inrichting en beheer – werd een beroep gedaan op vele instanties. Overheden en overlegorganen gingen aan de slag en in verschillende provincies (Friesland, Groningen, Overijssel, Noord-Holland, Utrecht-Hollands plassen-gebied, Zeeland) werden ‘otterwerkgroepen’ in het leven geroepen. Deze samenwerkingsverbanden zorgden voor nadere analyses van otterleefgebieden. Ze kwamen naar aanleiding van het rapport Nederland Otterland² bijeen in de Overleggroep Otter. Vele ideeën voor natte verbindinglijnen voor de otter door Nederland vonden aansluiting in het rapport Ecologische Structuur Natte As Friesland-Deltagebied (1990).

DE PRAKTIJK: ONDERZOEK EN UITVOERING

In de jaren 90 zijn maatregelen, voortkomend uit de vier rijksnota’s en het Herstelplan, uitgevoerd. Hieronder is beslist geen volledig overzicht gegeven, maar wel een goede illustratie van de inspanningen die de basis vormden voor de herintroductie in 2002. Maar voorlopig was het nog niet zover; er was nog ruim tien jaar voor de boeg!

Milieumaatregelen

Het gebruik van pcb’s is sinds 1985 verboden. Omdat pcb’s ruim vijftig jaar zijn toegepast in industrie en techniek, lag er in bagger en slib echter nog een dodelijke erfenis. De gebieden in het noorden van

▲ Stopgrid in visfuik. Foto Roel Hoeve

Nederland lieten in de periode na het verbod op pcb’s tot midden jaren 90 gelukkig een flinke vermindering aan pcb’s zien.

In de jaren 90 verbeterden ingrepen in potentiële ottergebieden de waterkwaliteit verder. Voorbeelden: in de Alde Feanen in Friesland werd de waterhuishouding afgekoppeld van de omgeving; in Noordwest Overijssel werd het afvoerwater langs het gemaal Stroink geleid, kregen vele woningen in Belt-Schutssloot aansluiting op het riool en vond sanering van riool-overstorten plaats.

Biotoop-herstellende maatregelen

Uitbreiding van otterleefgebieden lifte mee met de reeds geplande natte natuurontwikkeling. Helaas bleven sommige van deze ingrepen steken in een voornemen of werden pas veel later uitgevoerd. Zo werd tussen de Rottige Meente in Friesland en de Weerribben in Overijssel slechts een begin gemaakt met een verbindingzone van ondiep water, rietland en vochtig grasland.

De afronding is pas nu, in 2021, aan de orde. Gelukkig werden andere ingrepen wel succesvol afgerond, en leverden deze projecten goede otterhabitat op. Zo is in het kader van de ruilverkaveling Giethoorn-Wanneperveen, door de Landinrichtingsdienst samen met Natuurmonumenten, een hoogwaterzone ingesteld met veel dekking biedende vegetatie. Langs de Linde werd door Staatsbosbeheer samen met de provincie Fryslân een ottervriendelijke zone aangelegd. Het Waterschap Wold en Wieden maakte langs diverse watergangen natuurvriendelijke oevers. In de Olde Maten zijn drie verlandende petgaten uitgebaggerd. Staatsbosbeheer baggerde in de Kooi van Pen de verontreinigde waterbodems weg en creëerde extra open en dieper water. Langs de Overijsselse Vecht realiseerde Rijkswaterstaat extra dekking en koppelde oude rivierarmen aan. In de Alde Feanen werden oude petgaten verdiept, vervuilde waterbodems geschoond, nieuwe waterpartijen gegraven en oevers voorzien van geleidelijke taluds met meer dekking.

Specifieke ottermaatregelen

Voor succesvolle terugkeer van de otter waren naast generieke milieumaatregelen (otter)specifieke maatregelen nodig. Langs de keiharde oevers van het Meppelerdiep legde Rijkswaterstaat ruime uittreedplaatsen aan in de verbinding tussen de Olde Maten en de Wieden. De provincie Overijssel realiseerde in samenspraak met Natuurmonumenten en Staatsbosbeheer in Noordwest-Overijssel fauna-uitstapplaatsen langs o.a. het kanaal Steenwijk-

▲ Fauna-uitstapplaats in Meppelerdiep. Foto Roel Hoeve

Ossenzijl en het kanaal Steenwijk-Blauwe Hand. Dezelfde combinatie realiseerde enkele ottertunnels en rasters. Rond de sluis bij Beukers en onder de Veneweg tussen St. Jansklooster en Blauwe Hand was daarover overleg met de pachters van aanliggend rietland. Na de herintroductie van de otter zijn vele tunnels gevolgd, soms spoedig daarna; o.a. onder de Meenteweg als gevolg van het feitelijke terreingebruik door de uitgezette otters.

In de jaren 80 en 90 zijn gesprekken gevoerd met de beroepsvissers annex rietsnijders in Noordwest-Overijssel. Dat resulteerde in hulp bij het onderzoek naar de aanwezigheid van pcb's in vis. Tegelijkertijd werden fuikstokken voorzien van een merkteken om illegale fuiken tegen te gaan. Afgesproken werd om stopgrids in de fuiken te plaatsen om inzwemmende otters tegen te houden en daarmee verdrinking te voorkomen. Plaatsing ging gepaard met een vergoeding voor drie jaar voor het extra werk om deze stopgrids aan te brengen. Na deze periode zou het Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij zorgdragen voor een landelijke wettelijke verplichting op stopgrids in de binnenwateren.

ADVIES TOT HERINTRODUCTIE

De door het Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij ingestelde landelijke Werkgroep Herintroductie Otter heeft in 1997, op basis van uitgebreid onderzoek^{12, 13} (locatiestudies, literatuurstudie, ervaringen elders), geadviseerd tot een proef-uitzetting.

De Werkgroep volgde de IUCN-criteria¹⁴ voor herintroductie:

1. wegnemen van de oorzaken die hebben geleid tot het uitsterven van de otter;
2. onderbouwde keuze voor het gebied waar uitzetten mogelijk zou zijn;
3. criteria voor selectie van de te herintroduceren dieren en voor de te volgen vangmethode.

Voorop stonden veiligheid van het leefmilieu en de voedselkwaliteit. Zoals hierboven beschreven was in vele gebieden met succes aan deze punten aandacht geschonken. Vervolgens was aan de orde: prioriteitsstudie naar het gebied waar herintroductie mogelijk zou zijn. Twee gebieden bleken geschikt: Midden-Friesland en Noordwest-Overijssel met aansluiting

▲ Otter in de sneeuw. Foto Roel Hoeve

op Zuid-Friesland. In beide gebieden was de waterkwaliteit geen probleem meer, maar beide gebieden kenden nog enkele grote barrières in de vorm van (snel)wegen. Het gebied in Noordwest-Overijssel was groter (ruim 12.000 ha), meer aaneengesloten en er waren al goede afspraken met de beroepsvissers. Om deze redenen heeft dit leefgebied uiteindelijk de voorkeur gekregen.

Na deze keuze is bekeken welke verbeteringen nog nodig waren. Want al was in voorgaande jaren veel gedaan, er bleven nog enkele knelpunten over. De Otterwerkgroep Overijssel heeft via bestuurders en via gebiedsgericht beleid vele maatregelen kunnen (laten) treffen. Zo waren nog extra veilige wegpasages nodig, zoals ottertunnels, rasters, loopplanken in duikers en onder bruggen. Ook moesten de beroepsvissers nog stopgrids plaatsen. Voorts werd in de hele regio aan beroepsgroepen, inwoners en recreanten via voorlichting en educatie aandacht geschonken aan het vormen van draagvlak.

Gedurende het gehele traject tussen het uitkomen van het Herstelplan en de feitelijke herintroductie is er, vooral via de Stichting Otterstation Nederland en de provincie Overijssel, nauw overleg geweest met buitenlandse organisaties in Tsjechië en Letland. Dit leverde naast extra kennis over de otter inzicht waar en onder welke voorwaarden otters in het wild gevangen konden worden.

Ten slotte heeft de Werkgroep Herintroductie Otter ter voorbereiding op uitzetting een uitgebreide studie gemaakt van de

selectie van de uit te zetten dieren, de vangmethode en noodzakelijke maatregelen (veterinair onderzoek, quarantaine, monitoren).

DEFINITIEVE OPDRACHT TOT HERINTRODUCTIE

Op basis van het rapport en het advies van de Werkgroep Herintroductie Otter (1997) is uiteindelijk door het Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij opdracht gegeven tot de feitelijke herintroductie.

Ja, in 2002 was het dan eindelijk zover! Met nadruk mag er nogmaals op worden gewezen dat deze herintroductie alleen maar mogelijk is geworden door intensieve samenwerking tussen vele, vele instanties en personen. Dat geldt ook voor het huidige resultaat. Wat toen gold, geldt ook in het Jaar van de Otter 2021: een blijvende levensvatbare otterpopulatie vraagt inspanning van en samenwerking tussen vele organisaties. Het is als met de leus tegen de corona: alleen samen krijgen we het voor elkaar!

HANS BEKKER is voorzitter van Calutra (Otter- en Beverwerkgroep Zoogdierverseniging). CHRIS KALDEN is voormalig plaatsvervangend Directeur Natuur LNV. JUST WALTER is voormalig hoofd Soortenbescherming LNV en opsteller van het Herstelplan Otter.

DANKWOORD
Roel Hoeve en Addy de Jongh voor informatie over de beschreven periode. Reuben Maduro (LNV) voor archiefonderzoek.